

**ДОПОЛНИТЕЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ
ПРОГРАММА
ПО НАСТОЯЩИМ ИГРАМ ДЛЯ ДЕТЕЙ 5-7 ЛЕТ
«Чоргуйаана»**

*Возрастные группы: старшая группа (5-7 лет),
Срок реализации Программы:
с сентября 2023 года по май 2025 года*

Составитель:
Петрова МВ

с. Чурапча, 2023

Кириитэ

Саха фольклорун билиһиннэри

1.1 Саха фольклорун көрүҥнэрэ.....

1.2. Фольклору билиһиннэри методиката.....

II. Фольклор ньыматынан оҕо ыллыыр-туойар дьобурун норуот уус-уран айымньытын нөҕүө сайыннары

2.1 Бырагыраамманы олоххо киллэрии ньымалара уонна көрүҥнэрэ

Түмүк.....

Туһаныллыбыт литература.....

Сыһыары

Быһаары сурук

Кириитэ

Саха оҕото омук быһыытынан чочуллууга – ийэ тылын, культуратын, фольклорун этигэр – хааныгар инэрээһинигэр сытар. Оҕону кыра эрдэбиттэн төрөөбүт буоруттан силистэнэн – мутуктанан иитилиннэбинэ, норуотун тылын барҕа баайын, үтүө үгэстэрин чэхчы бааччы этигэр – хааныгар инэриннэбинэ, амарах сүрэбин, мындыр өйүн, уран тарбаҕын утумнаатаҕына эрэ саха омук быһыытынан чэчирии сайдара саарбаҕа суох. Төрүт культурабыт сайдытыттан бүттүүн саха омук кэлэр кэскилэ тутулуктаах. Оҕо - омук кэскилэ, киһи аймах кэскилэ, Орто Дойду дьоло диэн сурун өй норуот, омук ахсын, бүттүүн киһи аймахха баар өй. Норуот инникитэ, удьуорун утума, чөлө, сирэ-майгыта оҕону хайдах киһи онорон таһаартан тутулуктааҕын бигэтик билэр буолан, саха ыала оҕотугар төрүт дьарыгын, бары сатабылын, ньыматын, төрүт култууратын бары тыын утахтарын сиһилии үөрэтэн, тутуһуннаран тыыннаахтыгы туттаран иһэр үгэстээх.

Билигин бу уустук уларыйа турар олоххо, биһиги иннибитигэр турар сорук, аныгы оҕо олоххо сөптөөх миэстэтин булууга көмөлөһүү, кини өй-санаа өттүнэн сайдан иһэригэр олук ууруу. Оҕо наар толкуйдуур эрэ дьоһурун, сатабылын сайыннардахха кини ис туруга, дууһата кытаатар. Ол иһин оҕону эбии үөрэхтээһин систиэмэтигэр үлэтии үлэтигэр сайыннаран педагогтара көрдүүлэр, оболор бары өттүнэн сайдан тахсар куруьуоктарын, оҕо уерэбин кэнниттэн мээһэ сылдыбакка дьарыктаах буолуутун.

Ол сыалтан уһууһу оҕону кэрэ эйгэтигэр сыһыарар хайысхалаах фольклорнай куруьуок үлэтэ ситимнээхтик ытыллар.

Ханнык баҕарар норуот литературата аан бастаан үөдүйэн, сайдан барыытыгар кирилизһин биир бастакы уонна бигэ үктэлинэн норуот тылынан уус-уран айымньыта (фольклор) буолар. Саха литературата үөскээн үүнэн тахсыбыт биир сүрүн төрдүнэн саха фольклора буоларын чинчийээччилэр бэлиэтээн суруйаллар.

Саха фольклорун оҕо кыра сааһыттан үөрэтиитэ улахан суолталаах. Оҕо билиитэ көрүүтэ кэниир, тыла-өһө байар, үтүө өйгө-санааҕа, сирдээх майгыга иитиллэр, бэйэтэ сатаан толорорго, айарга эрчиллэр.

Сүрүн сыала: Саха фольклорун барҕа баай тыныгар, умсугутар улуу күүһүгэр оҕону угуйуу, уһууу уонна абылаһын.

Фольклор куруьуогун программата манньк соруктартан турар:

-Норуот тылынан уус-уран айымньытын, хохуйар хомоһой тылын оҕо оҕо инэрии, оҕону төрөөбүт тыл умсулҕаныгар фольклор нөнгүө уһууу;

- Таабырын, өс хоһооно, чабырҕах, өйү-санааны сытыылыыр үтүөкэннээх күүһүн туһаныы, норуот ырыата оһуокай, сахалыы тойук ураты албастарыгар уһууу;

-Оҕо төрөөбүт норуотун тылын-өһүн, өйүн-санаатын этигэр-хааныгар инэринэн, аһаҕас дууһалаах, амарах санаалаах киһи буолан тахсарыгар көмөлөһүү;

-Оҕолору бэйэлэрин тылларын таптыыр, ытыктыыр буолалларын ситиһии, кинилэри патриотизм,

дождордоуу, бырааттыгы сыһаннаһы тыныгар иити;

Үлэ сонунна: оҕо эбирийбит тынын сөпкө наардаан, хас биирдии кэрчик тыныгар тыллары сөпкө сангаран таһаарытын ситиһии уонна сахалыы музыкальнай инструменнар өнгөлөрүнэн тойугу сүбүөххэ араарааран таһаарыы.

Теоретическай суолтата: Хайа баҕарар кэмнэ, ханнык баҕарар уһууаан тэрилтэтигэр, дьарык таһынан ытыттар улэбэ иитээччилэр туһаныахтарын сөп.

Уһууар ньыымалар:

Оҕону сылыктааһын, чинчилээһин.

Литературалары ырытыы

Көрдөрүү

– Норуот уус-уран айымньытыгар сыһаннаах ойуу – бичик, араас оноһук, туттар тэрил - барыта көрдөрүүгэ турар;

Алтыһыы – Чабырбахсыттары, тойуксуттары, норуот ырыаһыттары кытары алтыһыы. Өбүгэ үгэһин сүрүн өйүн – санаатын, тылын – өһүн, ырыатын- тойугун кытта алтыһыы

Уһууу – киһи бэйэтин айылгытын уратытын билэ улаатарыгар кэтээн көрүү көмөлөһөр. Уһууу 4 хайысханан сайдар: өйгө – санааҕа, кэрэбэ, дьобурга – идэбэ, эти – хааны эрчийиигэ.

Такайыы – толкуйу тобуларга дьобуру үөскэтэргэ такыйыы көдүүстээх.

Сайыннарыы – Оҕо айылҕаттан бэриллибит талаанын, өйдүүр дьобурун сайыннаран, истибитин инэринэр, өйүгэр тутар, хатыыр, толкуйун кэтээн көрүү.

Ис тутула: кирииттэн, икки чаастан, түмүктэн, туһаныллыбыт литератураттан турар.

1.1 Саха фольклорун көрүнгэрэ

Төрөөбүт тыл – киһи үөрэби – билиини кэбэбэстик ылынар, өйө – санаата туругулар, майгыта – сигилитэ ситэр, иһирэх иэйиитэ уһуктар, өлбөт үйэлээби айар – тутар дьобура тобуллар айылҕаттан бэриллибит эйгэтэ буолар. Саха фольклора түн былыргыттан киһи өйө-санаата сайдыытын түстүүргэ, дьобурун уһугуннарыыга, айылгытын байытыыга сүрүн суолталаах Уос номоҕун көрүнгэрэ: олонхо, ырыа, тойук, сэһэн, остуоруйа, өс – хоһооноро, чабырбахтар, таабырыннар уо.д.а баай ис хоһоонноох буоланнар иитэр-үөрэтэр күүстэрэ улахан. Дьэ онон саха фольклорун барҕа баай тыныгар, умсугутар улуу күүһүгэр оҕону кыра эрдэбиттэн угууу, уһууу, абылааһын бу эбии үөрэхтээһин сүрүн сыала буолар. Бу эбии үөрэхтээһин фольклор араас жанрдарын оҕо өйдүүрүгэр дьүөрэлээн, кыабын учуоттаан, сааһыгар сөп түбэһиннэрэн билиһиннэрэргэ, иһитиннэрэргэ уонна үөрэтэргэ диэн аттарылынна. Ол курдук эбии үөрэхтээһиннэ улахан суолтаны чабырбахха, олонхоҕо, тойукка, оһуокайга, норуот ырыатыгар билиһиннэри уустугулар, диригинир.

Чабырѳах – саха норуотун тылынан айымьытын саамай көрдөөх, сытыы сатирической формата. Тас кизбинэн хоһоонго маарынныыр, ол гынан баран субурѳата кылгас, кэрчик буолар. Чабырѳах икки көрүнгэ арахсар:

1. Сатирической чабырѳах. Манна дьон куһаҕан быһыыта – майгыта сытыы бэргэн тылынан этиллэр;

2. Оѳоо аналлаах чабырѳах: - ахсаан чабырѳах; - кэрискэ чабырѳах. Чабырѳаѳы ааѳарга оѳо тыынын сөпкө ылар наада. Чабырѳахтыырга оѳону биэс сааһыттан үөрэтиллэр. Бу кэмнэ оѳо төрөөбүт тылын бары дорѳооннорун баһылыыр, чабырѳах тылын чуолкайдык сгарар кыахтанар. Чабырѳаѳы үөрэтиигэ хоһоону үөрэтэр ньыманы туттабыт. Манна иитээччи бэйэтэ сөпкө ааѳарга улахан оруолу ылар.

Оһуокай – саха тылынан уус – уран айымньытын биир саамай тэнийбит, баай, олоѳу кытта тэннэ сайдар жанра оһуокай буолар. Манна искусство 3 көрүнгэ көстөр: үгкүү, ырыа, поэзия силбэһэр. Ыччаты уус – уран тылга уһуйар, этин – хаанын эрчийэр, эстетическэй өртүнэн эргиччи иитэр – сайыннарар норуот айымньыта буолар.

Норуот ырыаларыттан оѳолорго сир – дойду, көтөр – сүүрэр, олох – дьаһах ырыаларын үөрэтиигэ биэриэххэ сөп. Итилэр сүрүн уратылары (саха ырыалара) – «ини», «һыт - тыа» диэн тылларынан кыбытыктанан ыланар. Оѳолор кэѳэ, күөрэгэй, кыталык, турах, куобах, таба тустарынан ырыалары устарыттан туһэрбэккэ ылыахтаахтар.

Таабырыннар Таабырын диэн тугу эмэни атын көстүүнү тугунан эмэтинэн сыһыаннаан таайтарар тыл кыра айымньыта ааттанар. Таабырын тугу эмэ туюхха эмэ холуу, тэннии сатыыртан тахсар. Сүрүн суолтата киһи поэтической санаата сайдарыгар гимнастиканан буолар. Уһуяанна өй гимнастиката буоларын быһыытынан оѳо иитиитигэр бэркэ биһирэнэн туттуллар. Таабырыны бырагыраамма быһыытынан, дьарыктаны сыалыгар сөп түбэһиннэрэн кини чааһын быһыытынан туттуохха сөп, тыллара өстөрө оѳолорго өйдөнүмтүө буолуохтаахтар. Кыра саастаах оѳолорго дьибэ-уокка, дьибэ кылыгар сыһыаннаан, орто саастаахтарга хамсыыр харамайдарга, окко-маска, көтөр кынаттаахтарга, улахаттарга айылѳаѳа, туттар сөпкэ, кылыларга, киһиэхэ сыһыаннаах таабырыннар ордук тийимтиэлэр. Таабырын оѳо тутта үөрэнэригэр, билэригэр сөптөөх усулуобуйа оноһуллар эрэйиллэр. Иллэн кэмнэ таабырын таайан, таабырын киэһэтин олохтоон, дьарыктаныыга таба туттан, бэйэтин толкуйдатан оѳо булугас өйүн сайыннарарга биир сүрүн ньыма быһыытынан иитээччи туттуохтаах

Өс хоһооно- олох-дьаһах, сиэр-майгы туһунан түмүктэммит өйү-санааны аѳыйах бэргэн тылынан этии Олох-дьаһах, быһыы -майгы түмүктэммит өйү санаан ыаѳыйах тылынан дьүһүннээн этии-өс хоһоон ааттанар. Тылынан сэхэргээтэххэ төһө эмэ уһун кэпсээн түмүгүн, өс хоһооно

сирэйинэн эпэккэ биир обраһынан этэн бүтэрэр.

Уһуяанна өс хоһоонун сүрүннээн манньык тиэмэлэргэ араарылына:

- доѳордоһуу туһунан
- киһи майгытын-сигилитин туһунан
- сүбэлиир-амалыыр суолталаах өс хоһооннор.

Өс хоһоонун табатык өйдүүргэ уһуйааччы тоѳоостоох кэмнэ түбэһиннэрэн сангарар санатыгар, кэпсээнигэр кыбытар. Онон хаалларан кэбиспэккэ 2-3 төгүл хатылаатахха оѳолор туох суолталаабын өйдүүллэр. Күннээѳи тутулга сөптөх түгэнгэ сөп түбэһиннэрэн табыгастаахтык туһаннахха оѳо куһаѳан быһыытын, алѳаһы оноруутун, сэмэлиирин-хайѳыырын оннугар өс хоһооннору таба туттуута оѳо өйүгэр-санаатыгар тийимтиэ, сурэѳигэр быарыгар ордук ингэмтиэ буолар.

1.2. Фольклору билиһиннэри методиката

Оѳо – өлбөөдүйбэт үрүң күн, Өлбөт – сүппэт уһун үйэ С.Васильев Лепчикова Л.П., Татаринаова Х.К., Иванова Г.Н. «Саха фольклорун детсад оѳотугар билиһиннэри» бырагырааммаѳа ыйыллыбытынан, чабырѳах этэргэ оѳо тыла – өһө эрчиллэр, түргэнник өйдүүр дьобура сайдар. Уонна А.Д.Слепцова «Оѳо иитиитигэр норуот фольклорун туһаны» диэн босуобуйаѳа ыйыллыбыт методикатын өнөлөрүн туһанан үөрэтии – такайы барар.

Фольклортан туохха үөрэнэбитий

- Тереебут тылбыт баайын, кэрэтин сөѳөбүт, тылбытын байытабыт
- Түргэнник, ыраастык санарарга үөрэнэбит
- Айылѳа, төрөөбүт дойду туһунан билиибит элбиир
- Үтүө киһи хайдах буолуохтаабын билэбит
- Сценаѳа тахсан туттан – хаптан толорууга үөрэнэбит.

Программа сүрүн хайысхалара:

Оѳону кытары үлэ:

- биирдиилэээн эрчиллии;
- бөлөбүнэн дьарык;
- эбии дьарыктар;
- экскурсиялар;
- фольклористары, норуот маастардарын кытары көрсүһүү о д. а.;

Төрөппүттэри кытары үлэ:

- бэсиэдэлэһии;
- оѳо сайдарыгар усулуобуйа тэрийии;
- консультация;
- сүбэлэр;

Уһуйаан педагогтарын кытары үлэ:

- куруһуокка сылдыһыны тэннэ хонтуруоллааһын;
- оѳо дьиэтин усулуобуйатын көрүүгэ тэннэ сылдыһыны.

Саха фольклорун оскуолаҕа кириэн иннинээҕи саастаах оҕолорго эбии үөрэхтээһин куруһуогун бырагырааммата 3 үөрэх дьылыгар аттарыллан оноһулунна. Саха фольклорун бырагыраамматтын кыра оҕо ордук ситиһиилээхтик ылынарыгар оҕо ахсаана 5-6 буолуохтаах. Куруһуок ытытлар олохтоммут бэрээдэгэ нэдиэлэҕэ 1-дэ ытытлар.

Бырагыраамманы олоххо киллэрии нымалара уонна көрүҥнэрэ:

-тылынан(быһаарыы, ырытыы, ырыҥалааһын, муусука тутулун тэннээн көрүү уо.д.а)
-дьарыкка көрдөрөр матырыйаалы туһаны уонна көрдөрүү (айар хамсаныылар, бүтүн айымньыны кыра кэрчиктэргэ үллэрии, анардааһын, ыллааһын, үнкүү хамсаныыларын оноруу, үтүктээһин уо.д.а.

- биирдиилээн уонна бөлөбүнэн оҕолору кытта үлэ.

- бэсиэдэлэр.

- быыстапкаларга, куонкурустарга, бэстибээллэргэ, кэнсиэртэргэ кыттыы.

Норуот тылынан уус-уран айымньытын, өбүгэ саҕаттан

көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэр үтүө үгэстэр манньык наарданаллар:

-дьаһанан олоруу (ыал укулаата, дьыэтээҕи үгэс; удьуор ситимин үөрэтии; бэйэни көрүнүү-хараныы; үлэ үгэстэрэ; эти –сиини чэбдигирдии);

-сир-майгы үгэстэрэ (сытыары сымнаҕас, холку майгы, киэн көбүс; ыалдьытымсах,

күндүһүт-мааныһыт үгэс; сытыы-булугас өй; сүбэһит-мааныһыт үгэс; ылыннарыылаах тыл-өс).

-кэрэҕэ үһүйүү (иһит-хомуос, танас –сап кэрэтэ; ырыа-тойук, оһуохай, олонхо; остуоруйа, таабырын, үгэ, өс хоһооно, чабырҕах, ох тыл уо.д.а.).

Үөрэтии тиэмэлэринэн былаана

Бастакы үөрэх сыла

Ирдэбиллэр:

- Билиһиннэрии, билсиһии;
- Өс хоһоонноро, таабырыннар
- Сөпкө тыыныы, уоһу-тылы эрчийии;
- Кылгас хоһооннору үөрэтэн, ыллыыр-туойар дьоһуру сайыннарыы;
- Видеосюжеттары көрүү, дискалары истии;
- Уһуһаанҥа ытытлар мероприятияларга кыттыы;
- Сценаҕа бастаан тахсыы, фольклор жанрдарыгар холонуу;

Сыл түмүгэр оҕолор сатабыллара, үөрүйэхтэрэ:

- Сатаан сөпкө тыынар буолуохтаах;
- коллективка кириэн бодоруһуохтаах;
- ырыаны өйдөөн истиэхтээх;
- Чурапчы нэһилиэгин, улуһун биллиилээх норуот ырыаһыттарын- тойуксуттарын, чабырҕахсыттарын, билиэхтээх;
- сцена иннигэр тахса үөрэммит буолуохтаах;
- бэйэтигэр сөп түбэхэр фольклор жанрын талыахтаах;

Иккис үөрэх сыла

Ирдэбиллэр:

- Тыныныны сөпкө ылыы, уоһу-тылы эрчийи;
- Кылгас хоһооннору үөрэтэн, ылыыр-туойар дьобуру сайыннары;
- Видеосюжеттары көрүү, кассеталары истии;
- Уһуйаанна ытыллар мероприятияларга кытты;
- Сценаҕа бастаан тахсыы, фольклор жанрдарыгар холонуу.

Сыл түмүгэр оҕолор сатабыллара, үөрүйэхтэрэ:

- Бэриллибит текст тылын билиэхтээх
- Биллиилээх ырыаһыты, тойуксуту, олоххоһуту билиэхтээх;
- сатаан тыына үөрэниэхтээх;
- Уһуйаанна ытыллар мероприятияларга кытты;
- Уһуйаан иһинэн кыралаан сценаҕа тахса үөрэниэхтээх
- Араас таһымнаах күрэхтэргэ кытты.

Үһүс үөрэх сыла

Ирдэбиллэр:

- Тылы түргэнник үөрэтии;
- Музыканы истэ үөрэтии;
- Саха норуот инструменыгар оонньоон холонуу;
- Сыанаҕа толлубакка тахсаларын ситиһии;
- Өс хоһоонунан оҕолорго инсценировка туруоруу
- Куорат, улуус таһымнаах күрэхтэргэ кытты;

Сыл түмүгэр оҕолор сатабыллара, үөрүйэхтэрэ:

- куруһуок оҕолоро коллектив буолан тахсыахтаахтар;
- сатаан сөпкө тыынар буолуохтаахтар;
- ырыа-тойук тылларын арааран истиэхтээхтэр;
- Саха сиригэр биллиилээх норуот ырыаһыттарын, чабырҕаһыттарын, билиэхтээхтэр;
- сыанаҕа холкудук тахса үөрэммит буолуохтаахтар;
- бэйэлэригэр сөп түбэхтэр фольклор жанрын баһылыахтаахтар;

Сабаҕаланар ситиһиилэр:

-фольклор көрүннэрин: норуот ырыата, таабырын, өс хоһооно, чабырҕаһыт, оһуокай, туһунан өйдөбүлү ылар, сэргии үөрэнэр, сөбүлээн истэр, дуоһуйар; - фольклору көрүннэринэн арааран билэр, остуоруйалары, таабырыннары, чабырҕаһыттары, өс хоһооннору, сатаан кэпсиир, толорор; - айымныы ис хоһоонун ойуулаан дьүһүннээн көрдөрөр, геройдарын үтүө өрүттэрин холобур онгостор, түгэнигэр сөп түбэһиннэрэн санатыгар, кэпсээнигэр туһанар; -саха остуоруйата үс бөлөххө (хамсыыр-харамай, олох-дьаһах туһунан, алыптаах-дьиктилээх арахсар диэн билэр. - оһуокай диэн тугун билэр, норуот ырыатынан оһуокайы толоруу; -чабырҕаһыт толоруу, кылгас тойугу туойуу; -саха төрүт музыкальнай инструменнар көрүннэринэн, тыастарын арааран истэр, сатаан оонньоур; -куруһуокка дьарыктанан оҕолор чабырҕаһыт, олонхо олуктарын, тойук, норуот ырыатыгар, оһуокай этэр, ньымаларга үөрэнэллэр; -уһуйаанна ытыллар айар тэрээһиннэргэ көхтөөхтүк кытты.

Түмүк

Төрөппүт оџотун кытта ийэ тылынан ыраастык кэпсэтэр буоллаҕына уонна оџо бу сыллааҕы эбии үөрэхтээһин утумун быспакка үөрэннэҕинэ, саха фольклорун чопчу билэр, киэн туттар, салгыы сайыннарар киһи буола үүнэн тахсар. Төрөөбүт тылынан чуолкайдык санаатын сааһылаан сангарар, айылҕаттан бэриллибит талаанын сайыннарар. Дьону-сэргэни кытары үлэлии үөрэнэр. Оџо бэйэтэ айа, толкуйдуу үөрэннэҕинэ, кэлин норуот айымньытын да, уус-уран литератураны да ис дьинин ордук өйдүүр, сыаналыыр кыахтанар «Чоргуйаана» куруһуокка дьарыктанан, саха норуотун төрүт культуратын өйдүүргэ үөрэнэн, ис кыахтара арыллан, сахалыы сайабаһас тылы үөрэтэллэр. Норуоттарын уус-уран айымньытын ытыктыыр, киэн туттар, салгыы сайыннарар киһи буола үүнэн тахсыахтара.

Саха оџото буоларгынан киэн тутун, билиигин хангат, кэрэни кэрэхсээ, үтүөнү үксэт.

1. Лепчикова Л.П, Татаринаова Х.К, Иванова Г.Н «Саха фольклорун детсат о5отугар билибиннэри программата». Дьокуускай, 1993с.
2. Андросова Ю.В, Ефимова Д.Г. «Ооньуу – о5ону иитии эйгэтигэр» «Тосхол» бырагыраама – сана кэрдиис кэмнэ; Дьокуускай; 2016с.
3. Филиппова Н.И, Чехордуна Е.П ,Флегонтова У.М «Олонхо: ебугэ уерэ5э уонна билинни кэм».Дьокуускай «Офсет» 2006-160с
4. Чехордуна Е. П, Филиппова Н.И «Олонхо педагогиката : олоххо киллэри суола-иинэ, ньымалара».Дьокуускай «Дани Алмас», 2007-112с
5. Харитоновна М.Н. «Тойук ньыматынан о5о доруобуйатын тупсарыы». Нам, 2006с.
6. Чиряев К.С., Васильева Ф.А. «Норуот педагогикатынан дьарыктанар хайысхаллар» (учууталга, төрөппүккэ көмө пособия), Ороьу; 1995с.
7. Сафонов Н.И. «Көмүс дьүрүһүн» (тойукка, оһуокайга о5ону уһуяаччыга көмө пособие), Дьокуускай; Бичик - 2001с.
8. Слепцова А.Д. «О5о иитиитигэр норуот фольклорун туһаныы», Дьокуускай; Бичик - 1992с.
9. Федоров А.С. «Кылыһах уөскэтээһинэ», Дьокуускай; 1991с.
10. Г.А Кирова, С.В.Иванова ойуулара-Дьокуускай Бичик, 1999с